

NEFORMALNA ZAPOSLENOST MLADIH U SRBIJI - STANJE I TRENDОВИ

Sladana Mušikić¹

Slavica Mitrović²

Marija Marčetić³

Sažetak: Broj neformalno zaposlenih povećavao se pod uticajem globalizacije, mobilnosti kapitala, restrukturiranja, deregulacije tržišta rada. Neformalna ekonomija je prisutna u svim društvima i na svim društvenim nivoima. Implikacije rada mladih u neformalnom sektoru su višestruke. Dolazi do traćenja ljudskog i finansijskog resursa, smanjuje se produktivnost. Mladi nemaju socijalnu zaštitu, sigurnost, zaštitu radnih prava. U radu se ispituje zastupljenost mladih u neformalnoj ekonomiji u Srbiji, trendovi, kao i faktori koji utiču na njihovo formiranje. Radno angažovanje mladih u neformalnoj ekonomiji može negativno uticati na njihovu buduću percepciju društva u kome žive, privređuju, obrazuju se.

Ključne reči: neformalna zaposlenost / mladi.

UVOD

Tranzicione reforme dovele su do porasta broja nezaposlenih. Ovaj negativni trend je pojačan porastom neaktivnosti stanovništva u radnom uzrastu, čak i u godinama privrednog rasta. Širenje privatnog sektora van poljoprivrede nije moglo da apsorbuje radnu snagu iz restrukturiranih preduzeća niti da stvori nove poslove. U takvoj klimi, mladi sa manje radnog iskustva bili su marginalizovani na tržištu rada. Izlaz se nalazio u neformalnoj ekonomiji.

1 Visoka poslovna škola strukovnih studija, Blace, sladjana.musikic@vpskp.edu.rs, Slovenski trg 2/20, Stara Pazova

2 Fakultet tehničkih nauka u Novom Sadu, Univerzitet u Novom Sadu, mslavica@uns.ac.rs

3 Visoka poslovna škola strukovnih studija, Blace, neimar.marija@gmail.com, Jurija Gagarina 259/2, Novi Beograd

Zaposlenje je značajan resurs za mlade osobe u uslovima sve intenzivnijih promena. Nesigurno i nepredvidivo tržište rada odlaže i produžava put od obrazovanja do zaposlenja, zbog potreba za dodatnim sticanjem znanja i kvalifikacija, prihvatanja zaposlenja koje je neregularno, potplaćeno ili deprofesionalizovano. Radnu sferu čini rizičnom i fleksibilnom i stalna potreba za promenama zanimanja da bi se održala konkurentnost na promenljivom tržištu rada (Mortimer, J. T. 2009). Analizirajući koje kompetencije kod zaposlenih menadžeri ocenjuju kao značajne, došlo se do rezultata da menadžeri najviše vrednuju sposobnost zaposlenih za učenjem novog (Vukajlović, Đ. 2016). Problematičan ulazak mladih u svet rada ima ozbiljne posledice po mlade ljude, uključujući rizik od siromaštva, gubljenje veština, iskustva. Put od škole do posla se mora olakšati kroz pomoći, subvencije za dobar početak u svetu posla (Mušikić, 2017), što će pozitivno uticati na profesionalni i lični uspeh mladih ljudi.

Imati manjak ili višak novčanih sredstava nije ključni kriterijum za neparticipaciju pojedinca ili grupe u sferi neformalne ekonomije. Danas je teško zamisliti realizaciju nekih poslova na način drugačiji od „neformalnog“ (poslovi pomoći u kući, majstorski radovi, popravke, građevinski radovi). Oni koji participiraju u neformalnoj ekonomiji nisu neinformisani ili neupućeni, njihovo opravdanje je „zaraditi još neki dinar“.

Kada se govori o neformalnoj ekonomiji uvek se posmatra negativna i pozitivna strana. Sa stanovišta države, ona znači smanjivanje budžetskih prihoda, a sa druge strane, neformalno zaposleni smanjuju nezaposlenost (šire obuhvatanje pomažućih članova domaćinstva i registrovanih poljoprivrednih gazdinstava u evidenciji radne snage), obezbeđuju sebi i svojoj porodici neophodna sredstva za život i time preuzimaju ulogu države u obezbeđivanju slobodnih radnih mesta. Odluka da li raditi u neformalnoj sferi donosi se na osnovu upređivanja koristi i troškova bavljenja tim aktivnostima. Faktori koji utiču na bavljenje ovakvim poslovima su brojni, kao što su: lične karakteristike (nivo obrazovanja, veštine), karakteristike preduzeća, tržišna struktura, moralne vrednosti, političko i institucionalno okruženje, neefikasno sprovođenje mera kontrole. Za preduzeće ovakav vid zapošljavanja znači smanjenje troškova (porezi i doprinosi), izbegavanje zakonskih procedura. Međutim, procedura registracije preduzeća može izazvati veće troškove, zbog korupcije i sl.

KONCEPT I DEFINICIJA NEFORMALNOG RADNOG ODNOSA

Neformalna zaposlenost se definiše na različite načine, ali se bazično odnosi na rad bez formalnog ugovora – zaposleni, samozaposleni, pomažući članovi domaćinstva. Neformalna ekonomija je prisutna u svim društvima i na svim društvenim nivoima (samozaposlenost, poljoprivredni rad, pomoćni rad u domaćinstvu).

Tipologija neformalne zaposlenosti prema MOR-u (Međunarodnoj organizaciji rada) je sledeća (ILO, 2003):

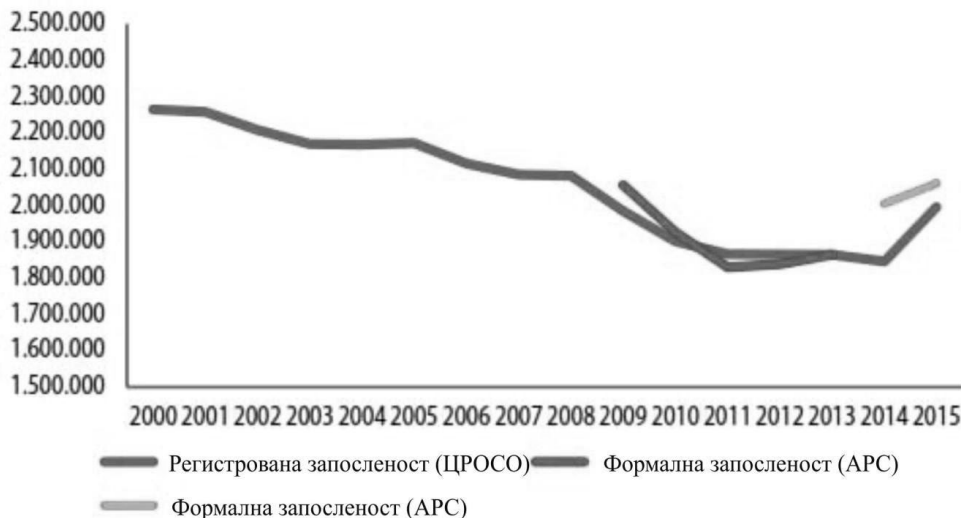
1. samozaposleni u neformalnim preduzećima;
2. neformalno zaposleni u formalnim firmama;
3. porodični radnici u formalnim preduzećima;
4. porodični radnici u neformalnim preduzećima;
5. zaposleni u neformalnim preduzećima;
6. formalni poljoprivredni proizvođači.

Prihodi od neformalnih delatnosti mogu biti neprijavljeni prihodi od samostalne delatnosti i zarade, plate i naknade iz neprijavljenog rada vezano za legalne usluge i promet robe (Radwanski, M. Stefanik, M. 2016). Tri indikatora neformalne ekonomije su prezetovana u MOR-u (Međunarodnoj organizaciji rada) i izračunavaju sledeće:

$$\text{Udeo neformalne zaposlenosti u ukupnoj zaposlenosti (\%)} = \frac{\text{Neformalna zaposlenost} \times 100}{\text{Ukupna zaposlenost}}$$

$$\text{Udeo zaposlenih osoba u neformalnom sektoru (\%)} = \frac{\text{Zaposleni u neformalnom sektoru} \times 100}{\text{Ukupna zaposlenost(\%)}}$$

Republički zavod za statistiku je od septembra 2015. godine prešao na novu metodologiju praćenja formalne zaposlenosti kombinovanjem podataka Centralnog Republički zavod za Statistika je od septembra 2015. godine prešla na novu metodologiju praćenja formalne zaposlenosti kombinovanjem podataka Centralnog registra, Obaveznog socijalnog osiguranja (CROSO) i Statističkog poslovnog registra (grafikon 1.). Poređenje ove dve metodologije daje slične statističke rezultate o formalnoj zaposlenosti. Po mišljenju FREN-a, najveće greške su nastale baš kod statističkog obuhvata neformalne zaposlenosti.

Grafikon 1. Formalna zaposlenost prema ARS i CROSO, Srbija

Izvor: Kvartalni monitor, (2015), str. 19.

Broj neformalno zaposlenih je teško evidentirati, što dovodi do statističke greške ili diskrepance kod preciznih proračuna. Smanjenju stope neformalne zaposlenosti u Srbiji doprinosi pad broja samozaposlenih i pomažućih članova domaćinstva, budući da oni najčešće obavljaju svoju delatnost u neformalnom sektoru. Pomažući članovi domaćinstva, a često i samozaposleni su često nevidljivi zvaničnoj statistici.

UČEŠĆE MLADIH OSOBA U PRIVREDNOJ AKTIVNOSTI ZEMLJE

Prema Nacionalnoj strategiji za mlade, u kontingent mladih osoba ulaze osobe od 15 do 30 godina starosti. Norme u svetu i Evropi, za mladu osobu su različite, razlike postoje i među zemljama u okviru EU (Službeni glasnik RS, 2005). Za demografsku studiju uzeta je starosna granica prema normama EU, od 15 do 29 godina. Srbija je siromašnije društvo sa većim brojem nezaposlenih, posebno mladih, pa je granica „mladi“ pomerena, ali put ka razvijenim zemljama zahteva i prilagođavanje evropskim normama.

Prema poslednjem popisu od 2011. godine, mladih od 15 do 29 godine je bilo 1.322.201, odnosno 21,07% stanovništva Srbije (Živković, M., Lukić, T. 2015). Svaki peti, 20%, ekonomski aktivan mladi čovek u Republici Srbiji se bavi trgovinom (na malo i veliko). Svaki šesti, 17,3%, angažovan je u prerađivačkoj industriji, a skoro svaki deseti, 9,6%, radi u primarnom sektoru (poljoprivreda,

ribarstvo, šumarstvo). Istraživanja pokazuju da će mladi pre biti nezaposleni nego raditi u primarnom sektoru (Krstić, G. 2012). Isto toliko mladih ljudi radi u neprivrednom sektoru – državnoj upravi. Srbija je zemlja u čijoj privredi relativna većina ekonomski aktivnih mladih pripada tercijarnom sektoru – 45,2%. Iz ovih podataka možemo zaključiti da su mladi više okrenuti uslugama – tercijarnom sektoru, bržoj zaradi, a ne proizvodnji, posebno mladi u gradskim sredinama. Takva situacija i stagnacija proizvodnje odvlači mlade u gradske centre, a sela ostaju bez mladih, nosilaca rasta i razvoja.

Podaci iz Ankete o životnom standardu (AŽS) pokazuju da se mladi suočavaju sa najvećom opasnošću od gubitka posla i da imaju najmanju šansu da nađu posao. Faktori koji su uticali na loše indikatore na tržištu rada mladih i kojima se mogu objasniti razlike u stopi nezaposlenosti mladih i odraslih je zakasnelo restrukturiranje društvenih preduzeća, kao i nesposobnost privrede da kreira nove poslove u formalnom sektoru (Ristić, Z., Pavlović, Lj. 2012). Preko Ankete o životnom standardu može se direktnije izmeriti neformalna zaposlenost. Ona pokazuje da je nivo neformalne zaposlenosti porastao sa 28% – 2002. godine na 35% – 2008. godine.

Prema podacima ARS, neformalna zaposlenost bila je:

2008. godine – 23,0%

2009. godine – 20,6%

2010. godine – 19,8%

2011. godine – 18,8%

2012. godine – 17,5%

2013. godine – 19,3%

2014. godine – 22,0%

2015. godine – 19,5%

Istina o neformalnoj ekonomiji je sigurno negde između stope po Anketi o radnoj snazi i Anketi o životnom standardu. Implikacije rada mladih u neformalnom sektoru su višestruke. Dolazi do traćenja ljudskog i finansijskog resursa, smanjuje se produktivnost. Mladi nemaju socijalnu zaštitu, sigurnost, zaštitu radnih prava. Ako je početak radnog angažovanja mladih u neformalnoj ekonomiji, to može negativno uticati na njihovu buduću percepciju društva u kome žive, privređuju, obrazuju se. Nepovoljan položaj mladih na tržištu rada u Srbiji dodatno je pogoršan globalnom ekonomskom krizom.

STATISTIKA NEFORMALNE ZAPOSLENOSTI MLADIH U PERIODU 2011- 2015.

U periodu od 2011. godine do 2015. godine, najviše neformalno zaposlenih su mlade osobe u kategoriji 15–24 godine. Godinu 2011. karakteriše veoma veliko učešće mladih muškaraca, 15-24 godine, u kategoriji neformalnoj zaposlenosti (28,3%). Od 35. godine starosti u neformalnoj ekonomiji više rade žene od muškaraca. Prema stepenu obrazovanja, najviše je osoba bez škole. (tabela 1.)

Tabela 1. Učešće neformalne zaposlenosti u ukupnom broju zaposlenih po polu, obrazovanju, tipu naselja i starosti, 2011., Srbija

	Ukupno	Urbano	Ruralno	Bez škole	Nepotpuna osnovna škola	Osnovna škola	Srednja škola
Ukupno	18,8	5,9	34,3	79,0	72,5	43,5	12,9
Muškarci	18,4	7,2	30,3	61,3	60,9	38,5	14,2
Žene	19,4	4,2	40,8	91,8	84,9	51,0	10,7

nastavak tabele

	Viša škola	Visoka škola	15-24	35-44	45-54	55-64
Ukupno	2,9	1,1	30,8	13,7	13,1	26,6
Muškarci	3,4	1,3	32,4	13,1	11,9	21,0
Žene	2,5	0,9	27,4	14,4	14,6	35,8

Izvor: ARS, RZS, 2011.

U 2012. godini nije bilo većih promena u kretanju i strukturi neformalne zaposlenosti. Može se primetiti manji pad učešća mladih osoba 15–24 godine, ali više neformalno zaposlenih sa višim i visokim obrazovanjem. (tabela 2.)

Tabela 2. Učešće neformalne zaposlenosti u ukupnom broju zaposlenih po polu, obrazovanju, tipu naselja i starosti, 2012., Srbija

	Ukupno	Urbano	Ruralno	Bez škole	Nepotpuna osnovna škola	Osnovna škola	Srednja škola
Ukupno	17,5	5,9	31,3	72,2	64,0	39,4	13,0
Muškarci	16,4	6,6	26,5	49,0	47,6	34,9	13,4
Žene	18,9	5,0	39,3	84,0	80,0	46,4	12,4

nastavak tabele

	Viša škola	Visoka škola	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64
Ukupno	4,2	1,6	26,3	13,3	12,5	13,1	23,6
Muškarci	4,9	2,1	30,2	14,8	12,0	12,7	17,5
Žene	3,5	1,1	17,3	11,0	13,0	13,5	34,5

Izvor: ARS, RZS, 2012

Do povećanja neformalne zaposlenosti došlo je u 2013. godini, do 19,3%. Promenjena je struktura zaposlenosti po profesionalnom statusu. Raste procenat samozaposlenih i pomažućih članova domaćinstva, koji obično rade u neformalnom sektoru, a opada procenat zaposlenih koji rade kod poslodavca. Međutim, manje je pouzdano merenje samozaposlenih i pomažućih članova domaćinstva, od merenja zaposlenosti kod poslodavca, tako da povećanje zaposlenosti u 2013. godini moramo uzeti sa rezervom. Povećanje samozaposlenih i pomažućih članova domaćinstva se obično vezuje za slabiji kvalitet zapošljavanja na slabo produktivnim radnim mestima (tabela 2.).

Tabela 3. Učešće neformalne zaposlenosti u ukupnom broju zaposlenih, po polu, obrazovanju, tipu naselja i starosti, 2013., Srbija

	Ukupno	Urbano	Ruralno	Bez škole	Nepotpuna osnovna škola	Osnovna škola	Srednja škola
Ukupno	19,3	7,3	34,5	64,5	64,8	44,2	14,3
Muškarci	18,1	8,7	28,8	44,6	50,4	39,8	14,4
Žene	20,9	5,5	43,4	74,8	79,2	50,5	14,1

nastavak tabele 3.

	Viša škola	Visoka škola	15-24	25-34	35-44	45-54	55-64
Ukupno	4,6	2,3	30,8	14,6	13,7	13,1	26,6
Muškarci	4,9	3,2	32,4	16,8	13,1	11,9	21,0
Žene	4,4	1,5	27,4	11,5	14,4	14,6	35,8

Izvor: ARS, RZS, 2013.

Neformalna zaposlenost se povećala i u 2014. godini, na 22%. Kao i u prethodnoj godini, zaposlenost je povećana kod samozaposlenih i pomažućih članova domaćinstva. Od 2014. kvartalno se prikupljaju podaci u okviru Ankete o radnoj snazi i po prvi put se prikazuje struktura neformalno zaposlenih prema profesionalnom statusu. Prema podacima ARS-i za 2014. godinu, što je prikazano u tabeli 4., najvi-

še neformalno zaposlenih ima među samostalnim radnicima, (41,84%) čije je broj skoro udvostručen, a zatim slede pomažući članovi domaćinstva (39,98%). Zbog malog broja pojava, nije se objavljivao broj samozaposlenih sa radnicima koji rade u neformalnoj ekonomiji.

U maju 2014. godine usvojene su olakšice za zapošljavanje novih lica. Naime, pri zapošljavanju novih lica preduzetnik, poslodavac, ima pravo na povraćaj dela plaćenog poreza na zaradu i dela plaćenog doprinosa za socijalno osiguranje, na teret zaposlenog i na teret poslodavca. Ovaj podsticaj traje do juna 2016. godine. Ovom merom se ukidaju ranije olakšice za novozaposlene do 30 godina starosti i starije od 45 godina, za koje je poslodavac imao pravo na oslobađanje od poreza na zarade. Ova mera, čiji je osnovni cilj novo zapošljavanje, trebalo bi da podstakne poslodavce da legalizuje zaposlene koji nisu imali ugovor o radu ili im nisu uplaćivali doprinose. Prema podacima iz ARS-i, skoro 60% neformalno zaposlenih moglo bi da postane legalno zaposleno, a država poboljša budžetske prihode. Neformalni rad u pogledu zarada zaposlenih najizraženiji je u sektoru građevinarstva, ugostiteljstva, saobraćaja. Za pozitivne efekte ovih olakšica potrebno je poboljšati privredni ambijent, pooštriti mere inspeksijskog nadzora, bez selekcije poslodavaca koji zapošljavaju radnike na crno.

Tabela 4. Zaposleni u neformalnom radnom odnosu, prema po polu, starosti i profesionalnom statusu, (2014-2015), Srbija

Pokazatelji tržišta rada	2014. godina			2015. godina		
	Ukupno	Muškarci	Žene	Ukupno	Muškarci	Žene
Ukupno	533.723	287.778	245.945	497.899	270.758	227.140
15-24	42.192	28.980	13.213	48.431	34.470	13.962
25-54	277.408	153.842	123.566	286.927	160.034	126.893
55-64	129.455	62.902	66.553	105.831	48.819	57.012
65+	84.668	42.054	42.613	56.710	27.436	29.274
Samozaposleni sa radnicima	(2937)	(2546)	*	(2722)	(2510)	*
Samozaposleni bez radnika	223.325	164.445	58.880	162.483	124.086	38.398
Zaposleni radnici	94.084	58.760	35.323	125.285	80.010	45.275
Pomažući članovi domać.	213.377	62.027	151.350	207.409	64.153	143.256
Neformalna zaposlenost -%	22,0	20,9	23,5	19,5	18,6	20,6

Izvor: ARS, RZS, 2014. i 2015. godina

* Mali broj pojava, tako da ocena nije publikovana

Za 2015. godinu, na osnovu podataka iz Ankete o radnoj snazi (tabela 4.), može se reći da su se osetili efekti formalizacije, jer se neformalna zaposlenost smanjila na 19,5%, došlo je do pada zaposlenih pomažućih članova domaćinstva na 41,66% i samostalnih bez zaposlenih (32,63%). Rast zaposlenosti koji je bio posmatrane godine, delom se duuguje rastu formalne zaposlenosti, iako smo imali pad privredne aktivnosti, kao i pad poreza i doprinosa (kao najznačajniji uzroci sive ekonomije u zemljama u tranziciji su identifikovani direktni porezi i doprinosi za socijalno osiguranje).

ZAKLJUČAK

U Srbiji je skoro polovina mladih zaposlena u neformalnoj ekonomiji, što je znatno više u odnosu na ukupno stanovništvo radnog uzrasta. Neformalna ekonomija uglavnom je do sada apsorbavala nekvalifikovanu i niskoobrazovanu radnu snagu, što je govorilo o kvalitetu zaposlenja i obrazovnoj strukturi mladih. Međutim, danas se u neformalnoj ekonomiji zapošljavaju i visokokvalifikovani, obrazovani ljudi koji nisu prijavljeni, koji su prijavljeni na manji iznos zarade ili su zaposleni u formalnoj ekonomiji, a rade i u neformalnoj. Na osnovu promene u nivou formalizacije između posmatranih godina (2014. u odnosu na 2015.), možemo zaključiti da država svojim podsticajima i poreskom politikom može uticati na trendove u ovoj sferi. Aktivna nacionalna politika zapošljavanja, kao i podsticajna poreska politika, pokazuju promptne efekte, kako je potcrtano u radu. U narednom periodu je potrebno kreirati akcioni plan delovanja koji će definisati prioritete, uspostaviti kriterijume, izdvojiti specifičnosti tržišta rada u Srbiji, ali i ojačati kapacitete kontrole sprovedenih mera. Okosnice akcionog plana treba da budu smanjivanje broja neprijavljenih radnika i rešavanje problema u vezi sa malim i srednjim preduzećima i samozaposlenim licima. Regulacija neformalne ekonomije predstavlja izazov nosiocima ekonomskih odluka u postizanju sledećih ciljeva: poboljšanje radnih uslova i socijalne zaštite osoba u neformalnom sektoru, ali i povećanje produktivnosti u ovom sektoru.

INFORMAL EMPLOYMENT OF YOUNG PEOPLE IN SERBIA: CURRENT SITUATION AND TRENDS

Abstract: *The number of informally employed has been increasing under the influence of globalization, capital mobility, restructuring and labor market deregulation. Informal economy is present in all societies and at all social levels. The implications of youth work in the informal sector are multiple. Namely, human and financial resources are wasted and productivity decreases. The young do not have social protection, security, or labor rights protection. The paper focuses on the representation of young people in the informal economy in Serbia, examining trends and factors that influence their formation. Work engagement of young people in the informal economy can negatively affect their future perception of the society in which they live, earn a living and educate themselves.*

Keywords: *informal employment, young people.*

LITERATURA

1. ILO. (2003). International labour organisation, Guidelines concerning a statistical definition of informal employment, Preuzeto sa: http://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/standards-and-guidelines/guidelines-adopted-by-international-conferences-of-labour-statisticians/WCMS_087622/lang--en/index.htm
2. Krstić, G. (2012). Labour Force Flows and Informal Economy in Serbia. *International Conference From Global Crisis to Economic Growth. Which Way to Take?*, The Faculty of Economics, University of Belgrade, September 2012.
3. Kvartalni monitor ekonomskih trendova i politika u Srbiji, (2015), Fond za razvoj ekonomske nauke, br 42. Preuzeto sa: www.fren.org
4. Mortimer, J. T. (2009). Transition to Adulthood, Parental Support, and Early Adult Well-Being: Recent Findings from the Youth Development Study, *Early Adulthood in a Family Context*, www.springer, str. 95-96.
5. Radwanski, M., Stefanik, M. (2016). *Situaciona analiza neformalne ekonomije i neformalnog zapošljavanja u Srbiji. Tvinig projekat*, Unapređenje socijalnog dijaloga, Beograd
6. Bubalo-Živković, M., Lukić, T. (2015). *Mladi u Srbiji početkom 21. veka*, RZS, Beograd, str. 99-102.

7. Bukajlović, Đ., Brzaković, M., Ćurčić, N. (2016). Ocena kompetenci zaposlenih od strane različitih menadžment nivoa. *Ekonomika*, 62(3), 47-56.
8. Mušikić, S. R., Marčetić, M. N., i Đurović, S. Đ. (2017). Uloga aktivne politike tržišta rada u Republici Srbiji. *Ekonomika*, 63(2), 79-86.
9. Republički zavod za statistiku. (2010-2015). *Anketa o radnoj snazi*, Bilteni, Beograd
10. Republički zavod za statistiku. (2015). *Anketa o tranziciji od škole do posla*, Beograd
11. Ristić, Z., Pavlović, Lj. (2012). *Potrebe tržišta rada i položaj mladih nezaposlenih lica*, Beograd, Unija poslodavaca Srbije
12. Nacionalna strategija za mlade, *Službeni glasnik RS*. br. 55/05, 71/05-ispredka i 101/07.